

УДК 141

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.56.9>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ ІММАНУІЛА КАНТА

Анатолій Павко

Національна академія управління,
вул. Вінницька 10, 03151, м. Київ, Україна

*Май мужність користуватися власним розумом
Іммануїл Кант*

У статті здійснено спробу творчого, критичного осмислення, узагальненого діалектичного і системного аналізу інтелектуального потенціалу наукової спадщини славетного німецького мислителя, філософа і гуманіста Іммануїла Канта. Зауважимо, що ця наукова розвідка присвячена хрестоматійній ювілейній даті – 300-річчю з дня народження видатного європейського філософа. Есенціальні висновки, в яких обґрунтовано історичне значення та місце інтелектуальної постаті І. Канта у розвитку прогресивних тенденцій світової філософії, спирається на такі фундаментальні, оригінальні праці німецького філософа як, наприклад, «Загальна природна історія і теорія неба», «Основи метафізики моралі», «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Метафізика моралі», «До вічного миру», «Критика здатності судження», «Релігія в рамках тільки розуму».

У статті привернуто увагу до важливих складових філософської системи І. Канта, визначено особливості трансцендентально-критичної філософії німецького науковця, розкрито феномен людського розуму в його творчій інтерпретації. У дослідженні акцентується також увага на тому, що раціональні, невмирущі кантівські ідеї, його філософія має важливе значення в умовах загроз та викликів сучасності, особливо під час широкомасштабної російсько-української війни.

У процесі виокремлення та аналізу наукових детермінант філософської проблеми автором використано комплекс логічних методів пізнання (аналіз, синтез, індуктивний метод), а також такі загальнонаукові підходи як діалектичний, системно-структурний, біографічний. У науковому дослідженні наголошується, що різноманітна філософська спадщина І. Канта вимагає об'єктивності, виваженого ставлення до неї з боку науковців, творчого її застосування при вивченні фундаментальних проблем філософії, антропології та в практичному житті сучасної людини.

Ключові слова: І. Кант, філософська спадщина, інтелектуальний капітал, трансцендентальна філософія, людський розум, моральний закон, категоричний імператив, раціональне мислення, фундаментальна онтологія, метафізика, кантіанство.

Постановка і актуальність проблеми. Історична епоха Просвітництва, яку дослідники називають ще епохою потужних, великих особистостей викликала до плідного, раціонального життя таких титанів філософського, інтелектуального світу як Іммануїл Кант. Варто зазначити, що саме ця епоха вивела на авансцену історії дійсно видатних людей, гігантів духу, енергії, розуму та справи.

В умовах повномасштабної російсько-української війни наука, зокрема, така її важлива соціогуманітарна складова як філософія, живе і бореться з ворогом, як і весь народ. Адже без науки, її теоретичних і практичних здобутків не може бути переконливих перемог ані на полі бою, ані в мирному житті.

Саме тому науковці мають гідно тримати свій науковий, інформаційно-аналітичний, інтелектуальний фронт. Безперечно, нам всім – щирим українцям, патріотично

налаштованим громадянам – конче потрібна перемога над ворогом. Проте треба пам'ятати і зважати на те, що майбутнє можна виграти не лише бойовою міццю і сталеву загартованістю наших воїнів, а й інтелектом, здоровим глуздом, розумом, професійною компетентністю наших українців. Доцільно взяти на озброєння мудру практичну пораду канцлера Пруссії Отто фон Бісмарка про те, що «війну виграють не генерали, а вчителі і парафіяльні священики». Важливе значення в цьому сенсі має глибинне, системне дослідження вагомих творчих здобутків європейської та світової філософії відомих мислителів минулого, таких, як, наприклад, німецький філософ І. Кант. В умовах жорстокої російсько-української війни його вчення, творчо осмислене авторитетними дослідниками, наближає як інтелектуальну, так і військово-політичну перемогу над ворогом.

Стан та пріоритетні напрями дослідження. Дослідники різних політичних епох і періодів зробили творчий внесок у вивчення різних теоретико-методологічних, концептуальних, світоглядних, прикладних аспектів багатоманітної філософської спадщини видатного німецького філософа, вченого, гуманіста І. Канта. Зазначеній проблематиці присвячені, зокрема, ґрунтовні монографічні праці, статті, дискурси, наукові розвідки таких вітчизняних дослідників, як В. Асмус, І. Бурковський, А. Єрмоленко, П. Копнін, В. Кремень, В. Козловський, А. Лой, В. Лях, М. Ткачук, В. Терлецький, Д. Чижевський, В. Шинкарук. Глибокий аналіз молододосліджених аспектів філософської спадщини І. Канта, його позитивного впливу на розвиток філософського життя в Європі та світі знайшов також висвітлення на сторінках оригінальних праць зарубіжних вчених. До них слід віднести, наприклад, публікації Т. Батлер-Бодона, Н. Ворбертона, М. Гаєра, Е. Кассієра. Проте у вітчизняній філософській, а також у соціогуманітарній думці практично відсутні фахові дослідження, в яких би проблеми інтелектуального потенціалу людини в творчій інтерпретації І. Канта висвітлювались би з комплексних, системних, синтетичних позицій.

Мета та завдання статті полягають у тому, щоб з урахуванням творчих здобутків вітчизняних та зарубіжних дослідників здійснити системний аналіз складових та особливостей інтелектуального капіталу творчої спадщини німецького філософа І. Канта, визначити його внесок у формування прогресивних традицій і тенденцій в розвитку європейської та світової думки, окреслити стан та дискусійні проблеми сучасного кантіанства.

Виклад основних положень статті. Для того, щоб вивчати філософську спадщину І. Канта, досліджувати його біографію і вчення, немає гострої потреби в очікуванні чергової ювілейної дати, присвяченій життєвому і творчому шляху знаменитого німецького мислителя. Проте знаменна дата, пов'язана із 300-річчям з дня народження І. Канта, змушує нас ще раз замислитись над історичним місцем та значенням цієї потужної у філософському, науковому сенсі постаті в історії філософської думки, для того щоб належним чином оцінити інтелектуальний капітал величезної спадщини німецького філософа. На нашу думку, без будь-яких перебільшень І. Кант належить до когорти славетних німецьких філософів минулого, титанів інтелектуального світу.

Деякі дослідники життя та творчості І. Канта стверджують, що воно було безбарвним, а його праці є недостатньо зрозумілими. Наприклад, «Критику чистого розуму», як, до речі, й інші праці геніального німецького філософа, на думку фахівців, не тільки неймовірно складно читати, але й важко осмислювати. Проте, хто хоча б частково ознайомиться з цією унікальною книгою, буде винагороджений отриманням вартісних, фундаментальних знань від одного із найвеличніших мислителів в історії філософії. Необхідно підкреслити, що історія життя і наукової творчості І. Канта, його критична філософія є концентрованим втіленням інтелектуального людського капіталу, глибинної філософської екзистенції.

Варто вказати й на те, що твори І. Канта є вершиною історії філософського мислення та практичної дії людини.

На думку зарубіжного дослідника Т. Батлера-Будона, І. Кант був продуктом доби Просвітництва, коли все – природу, закон, політику – розглядали в імперативному світлі розуму. Праці Ньютона, Юнга, Руссо, Лейбніца та Спінози стали сигналом про завершення середньовічної епохи релігійних забобонів та ірраціоналізму. І. Кант не тільки утверджував наукові концепції, а й почав свою кар'єру з написання глибоких досліджень, присвячених походженню Сонячної системи [1, с. 239].

Нагадаємо в цьому контексті, що першою монографічною працею І. Канта є книга «Нове висвітлення перших принципів метафізичного пізнання» (1785). Натомість, до епохальних праць німецького філософа треба віднести, насамперед, твір «Критика чистого розуму» (1788). Неймовірним проєктом, «зухвалою» метою цієї праці стала спроба німецького мислителя примирити фізику з метафізикою. Крім того, зазначене дослідження, яке займає чільне місце у науковій спадщині європейського інтелектуала, започаткувала становлення німецької класичної філософії. До неї звертались і продовжують звертатися мислителі різних історичних епох, шкіл та напрямків. Слід сказати й про те, що з цієї праці бере початок «критичний період» філософії І. Канта.

«Критика чистого розуму» як фундаментальна, оригінальна філософська праця відома українському читачу за двома її виданнями. Перше видання опубліковане у 1781 р., друге побачило світ у 1787 р. Зазначимо, що у своїй передмові до першого видання І. Кант розкрив феномен людського розуму, вказав на його «критичні засади». «Людський розум, – підкреслив він, – має незвичну долю... Йому не дають спокою питання, які він не може проігнорувати, оскільки вони нав'язані йому його власною природою, але на які він також не може знайти відповідь, тому що вони перевершують усі можливості людського розуму» [4, с. 15].

Панівною ідеєю в книзі є концепція «трансцендентального ідеалізму» або відмінність, яку І. Кант проводить між невіддільною часовою сутністю чи істиною «річчю в собі» та світом явищ, які ми бачимо навколо себе. Варто звернути увагу й на те, що у праці «Критика чистого розуму» німецький філософ виклав власну версію трансцендентальної філософії. Загалом автор цього ґрунтовного дослідження презентував себе в якості глибокого дослідника критичних детермінант гносеології. Проте кантівська радикальна ідея, висловлена німецьким вченим у своїй неперевершеній у науковому сенсі філософській праці, полягає в тому, що простір і час не мають незалежної реальності: це лише наш спосіб сприйняття світу. Як вважає І. Кант, ми створені не для того, щоб бачити речі «такими, якими вони є», тобто їхню постійну метафізичну реальність. Ми бачимо лише те, що вони можуть для нас означати. Наше знання світу не відповідає тому, яким є дійсний світ, яким він «є насправді». Тільки той світ, який ми сприймаємо, відповідає нашим знанням про нього. До речі, І. Кант дійшов висновку, що ми не можемо мати істинного знання про метафізичні речі. Єдиний твердий ґрунт, який ми можемо знайти, і спиратися на нього у науковому пошуку і житті, – це визначення меж людського розуму. Треба сказати й про те, що І. Кант завжди послідовно виступав проти догматизму – сліпої віри без раціонального мислення.

Необхідно наголосити на тому, що у своїй праці «Критика чистого розуму» німецький філософ привернув увагу до важливої дискусійної проблеми: «Чи є місце закону моралі в раціональному світі, який ґрунтується на науці?». В цьому випадку він дав ствердну відповідь на те, що моральність є досить реальною категорією пізнання і світу почуттів. На переконання І. Канта, моральний закон так само є реальним, як планети та зорі. До речі, він

привернув увагу до того, що саме вміння користуватися розумом приведе нас до ще більш об'єктивної моральності. Якщо неможливо раціонально довести, що щось є позитивним і що цьому можна знайти раціональне використання, то воно, найімовірніше, не є позитивним. Такий підхід був смисловим втіленням відомого кантівського «категоричного імперативу». Метафізична рефлексія І. Канта в цьому питанні полягає в такій імперативній сентенції: «Дійте тільки відповідно до тієї максими, керуючись якою, ви одночасно прагнули б перетворити її на універсальний закон» [1, с. 291].

Німецький мислитель, зокрема, дійшов висновку, що вчинки людей мають оцінюватися за тими принципом, що якби всі інші чинили так само, це принесло б людям користь. На думку І. Канта, людей ніколи не слід розглядати як засоби для досягнення мети. Вони і є метою. Він називає категоричний імператив вищим принципом моральності. Звісно, окреслений І. Кантом зазначений принцип став основою більшості релігій, але І. Кант був налаштований довести, що він має раціональний і філософський сенс. Потрібно зважати на те, що своєю морально-філософською критикою релігійних істин німецький мислитель кинув гідний виклик усім прибічникам фундаменталізму та його догматичним релігійним традиціям.

Зазначимо, що 1788 р. у «Заклучній частині» «Критики чистого розуму» І. Кант звернув увагу на думку, висловлену ним ще у натурфілософському трактаті «Загальна природна історія і теорія неба». Вона полягає в тому, що у центрі всього Всесвіту перебуває душа. Саме завдяки спостереженню зоряного неба кантівський розум наповнюється благоговінням та захопленням трансцендентального світу. Квінтесенцією цього пізнавального процесу є глибоко проникливі слова І. Канта, які вирізьблені на його меморіальній дошці під стінами кафедрального собору у Кенігсберзі: «Дві речі сповнюють душу щоразу новим і все більшим подивом та благоговінням, чим частіше й триваліше ми розмірковуємо про них: це зоряне небо наді мною та моральний закон у мені» [3, с. 84].

Серед інших глибоких, оригінальних досліджень І. Канта треба назвати такі: «Основи метафізики моралі» (1785), «Критика практичного розуму» (1788), «Критика здатності судження» (1790), «Релігія в рамках тільки розуму» (1793), «Метафізика моралі» (1797). У своїй останній книзі під назвою «Суперечка факультетів» (1798) І. Кант доклав значних творчих зусиль для того, щоб пояснити, що філософія – це не наука ідей і не «наука всіх наук», а радше «наука буття людини, її уявлення, мислення та дії». Вона має здійснювати опис існування певного індивіда в усіх його складових, з'ясовуючи при цьому, яким воно є і яким має бути згідно з його природними здібностями та ставленням до моральності та волі [1, с. 243]. Ці кантівські ідеї перегукуються з ідеями таких відомих філософів як Аристотель («Нікомахова етика»), Цицерон («Про обов'язки»), Мартін Гайдеггер («Буття і час»), Девід Г'юм («Дослідження про людське розуміння»), Артур Шопенгауер («Світ як воля та уявлення»); Людвіг Вітгенштейн («Філософські дослідження») [1, с. 238].

У пошуках інтелектуальних сенсів сучасного гуманітарного знання (як наукового, так і позанаукового) цілком логічною точкою опори для філософських рефлексій може виступати класична тріада із універсальних запитань від І. Канта, які є досить актуальними в умовах сьогодення як для представників природничих, так і гуманітарних наук. Їхня сутність знайшла втілення у наступних лаконічних метафоричних висловлюваннях: «Що я можу знати? Що я маю робити? На що я можу сподіватися?». Варто зауважити, що зазначений комплекс запитань, чітко визначений німецьким філософом, характеризує межі людського пізнання, взаємовідносини навколишнього і внутрішнього світу людини. Тож цілком слушною є думка зарубіжного дослідника Н. Ворбертона про те, що у цьому сенсі гуманітарні науки потрібно віднести до тих галузей наукових досліджень, предметом

яких є людина як суспільна (культурна, моральна, духовна) істота та все те, що нею створене [2, с. 77].

При конструктивно-критичному, проте творчому, коректному осмисленні інтелектуального потенціалу раціональних ідей І. Канта важливо зважати й на те, його філософський світ є багатоманітним, практично всеосяжним. Німецький дослідник М. Гаер, наприклад, вважає, що світ І. Канта – це різнобарв'я світів. За його словами, світ Канта – це, передусім, Кенігсберг XVIII століття, містечко, в якому він перебував більшість часу і яке було для нього придатним місцем для пізнання людей та світу; це товариський світ кола його друзів, у якому він добре почувався; це внутрішній світ його почуттів, відчуттів і настроїв, безупинно мінливих з плином часу, в якому він міг володіти лише віртуальним теперішнім; це його духовна праця, інтелегібельний (пізнаний розумом людини) світ його проблем і рефлексій, його думок і фантазій, які він переважно розгортає у лекціях та письмових творах [3, с. 7].

Зазначимо також, що складний, певною мірою суперечливий і утаємничений світ І. Канта є відображенням й нашого трансцендентального світу. Сьогодні перед світовою спільнотою і окремою людиною постали ті ж цивілізаційні та геополітичні виклики і загрози, які свого часу були окреслені та ретельно досліджені І. Кантом. Потрібно звернути увагу й на те, що всебічно розроблена німецьким філософом етика морального світу апелює, насамперед, до необхідності належного втілення у суспільному та особистому житті людини принципів свободи та рівності усіх громадян світу, в якому суд розуму визнає своє право на суперечку, але ж не на війну.

Треба наголосити, що у сучасному цивілізованому світі кантіанство є багатоманітною сферою продуктивних вітчизняних та зарубіжних історико-філософських досліджень. В межах цього інтелектуального проєкту щорічно публікуються сотні книг, тисячі статей, наукових розвідок, присвячених філософії великого І. Канта та викликам сучасності. Інтелектуальний потенціал філософської спадщини німецького вченого і мислителя визначають два основні статусні чинники кантівського вчення.

По-перше, філософський спадок І. Канта зберіг своє унікальне, універсальне значення, незважаючи на численні спроби дослідників його «критичного подолання». По-друге, чим далі, тим більш актуальними стають для наукового співтовариства невмирущі кантівські ідеї в сенсі філософського осмислення світу та їх практичного застосування. Нагадаємо в цьому контексті, що в XIX ст. значною популярністю користувалися філософські міркування, в яких домінувала думка про те, що «Кант застарів». В ідеях фундатора трансцендентально-критичної філософії вбачали вірець абстрактних побудов мінливого світу філософії. Проте вже в XXI ст. кантівська філософія стала важливим чинником, невід'ємною складовою сучасного філософського дискурсу в статусі не досить зрозумілого, недостатньо осмисленого чи належно неоціненого модерного наукового проєкту. Зауважимо, що сучасні дослідники актуалізували концепції І. Канта про «вічний мир» і союз європейських держав, права та свободи людини, моральність філософії. В епіцентрі наукового пошуку перебуває також і логіко-гносеологічна проблематика, ґрунтовно висвітлена німецьким мислителем. Безперечно, його плідні, інтелектуально привабливі ідеї зазнали відповідних трансформацій, але продовжують позитивно впливати на розвиток філософії, її наукових традицій і в сучасних умовах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, переконливим і достатньо аргументованим свідченням вагомого внеску славетного німецького мислителя І. Канта у розвиток європейської та світової філософії є те, що він є визнаним творцем трансцендентально-критичної філософії, фундаментальної онтології, засновником теорії категоричного

імперативу моральності і права. Видатний німецький філософ закрив також глибоке теоретичне і гносеологічне підґрунтя новітньої діалектики, прокрив до неї ретельно вивірений раціональний шлях. Саме тому, на нашу думку, своєчасним є заклик: повертаймося до філософської спадщини Імануїла Канта, виважено і критично її осмислюємо, творчо використовуємо інтелектуальний капітал непересічного європейського філософа в науковому сенсі і практичному житті. Треба постійно пам'ятати, що позитивна думка завжди формує позитивну реальність.

Список використаної літератури

1. Батлер-Будон Т. 50 видатних творів. Філософія / пер. з англ. Н. Лавської. Київ: КМ-БУКС, 2021. 496 с.
2. Ворбертон Н. Коротка історія філософії / пер. з англ. А. Марховської. Київ: Наш Формат, 2023. 224 с.
3. Гаєр М. Світ Канта: Біографія / пер. з нім. Л. Харченко. Київ: Юніверс, 2007. 336 с.
4. Кант І. Критика чистого розуму / пер з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.

INTELLECTUAL CAPITAL OF THE PHILOSOPHICAL HERITAGE OF IMMANUEL KANT

Anatoliy Pavko

*National Academy of Management,
Vynnytska St., 10, 03151, Kyiv, Ukraine*

The article makes an attempt at creative, critical reflection, generalised dialectical and systematic analysis of the intellectual potential of the scientific heritage of the famous German thinker, philosopher and humanist Immanuel Kant. It should be noted that this research is dedicated to the textbook anniversary of the 300th anniversary of the birth of the outstanding European philosopher. The essential conclusions, which substantiate the historical significance and place of the intellectual figure of I. Kant in the development of progressive trends in world philosophy, are based on such fundamental, original works of the German philosopher as, for example, "General Natural History and Theory of Heaven", "Fundamentals of the Metaphysics of Morals", "Critique of Pure Reason", "Critique of Practical Reason", "Metaphysics of Morals", "Towards Eternal Peace", "Critique of the Capacity of Judgment", "Religion within Reason Alone".

The article draws attention to the important components of Kant's philosophical system, identifies the peculiarities of the German scientist's transcendental-critical philosophy, and reveals the phenomenon of the human mind in his creative interpretation. The study also focuses on the fact that rational, immortal Kantian ideas and his philosophy are important in the context of threats and challenges of our time, especially during the large-scale Russian-Ukrainian war.

In the process of identifying and analysing the scientific determinants of the philosophical problem, the author uses a set of logical methods of cognition (analysis, synthesis and inductive method), as well as such general scientific approaches as dialectical, systemic-structural, and biographical. The research emphasises that the diverse philosophical heritage of I. Kant requires objectivity, a balanced attitude to it on the part of scientists, and its creative application in the study of fundamental problems of philosophy, anthropology and in the practical life of modern man.

Key words: I. Kant, philosophical heritage, intellectual capital, transcendental philosophy, human mind, moral law, categorical imperative, rational thinking, fundamental ontology, metaphysics, Kantianism.